

**İSPAN DİLİNDƏ QEYRİ-MÜƏYYƏNLİK BİLDİRƏN LEKSİK DİL VAHİDLƏRİ VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ADEKVAT QARŞILIĞI HAQQINDA**

Açar sözlər: artıqlıq, isim, qeyri-müəyyənlik, kateqoriya, əvəzlilik, say.

Key words: article, noun, indeterminateness, category, pronoun, numeral

Ключевые слова: артикль, существительное, неопределенность, категория, местоимение, число

İnsanlar ilk ünsiyyətə girdikləri dövrdən etibarən sözün gücünü dərk etmiş və onu öyrənməyə səy göstərmişlər. Sözün seyrini onda gördülər ki, insanı əhatə edən hər bir əşya, hal, vəziyyət, xassə, hərəkəti onunla ifadə etmək və tərəf müqabilinə çatdırmaq mümkündür. Belə müşahidələr qədim alimlərin, hətta bizim eradan əvvəl belə, diqqətini söz haqqında söz deməyə, onları təsnif etməyə yəni qrammatik bölgü verməyə cəlb etmişdir. [3, 112] Bizim eradan əvvəl 384-322-ci illərdə yaşamış Aristotel dilin qrammatikasını yaratmış, əsas üç nitq hissəsi aşkarlamışdır: isim, fel, bağlayıcılar. Bu məşhur filosof qrammatikanı da həm dil, həm də məntiqi yanaşma baxımından öyrənmişdir: fellər bağlayıcılar və ya hal şəkilçiləri vasitəsilə isimləri idarə edərək söz birləşmələri yaratmış, cümlə səviyyəsinə tez qalxmağa imkan açmışdır. Bizim e.ə 217-155-ci illərdə İsgəndəriyyə məktəbinin dilçi nümayəndələri nitq hissələrinin təsnifatını yaratmış və məhz bu zaman öz təsnifatlarında morfoloji və semantik prinsiplərin əsasını qoymuşlar. Onların fikrincə hər bir söz əhatəsində olduğu dil vahidiylə təkə qrammatik cəhətcə uzlaşmır həm də semantik cəhətdən tamamlanır, hər hansı bir anlayışın göstəricisinə çevrilir. Hələ ilk dövrlərdən isim və artıqlar, isim və bağlayıcılar hansısa məntiqi bir kateqoriyanın reallaşmasına qulluq etmişlər. Əsrlər ötsə də hər hansı bir dilin qrammatik sxemi ilkin formasını saxlamaqla məzmunca yeniləşir, inkişaf edir, araşdırılır, başqa elmlərlə əlaqəsi təhlil edilir. Demək, sözün xüsusiyyətini müəyyənləşdirmək hələ qədim dövrlərdən əsası qoyulan iki kriteriya meyar götürülür: sözün semantik tərəfi və onun morfoloji (formal) tərəfi. Bu kriteriyalar iki olsa da bir tamlıq təşkil edir: bu iki kriteriyanın birliyi sözü məntiqi qrammatik vahidə çevrilir. Sözün formal tərtibatı olmasa, onun məzmunu heç nə ifadə edə bilməz. [5]

Sözün semantik kriteriyası onu hər hansı bir geniş məntiqi (anlayış) kateqoriyasına daxil olduğundan xəbər verir. Məsələn: məkan, zaman, əşya, topluluq, keyfiyyət, xassə və s. bildirən sözlər. İsimləri təkrardan qorumaq üçün əvəzliliklər və onların növləri. İsimlərin hal şəkilçili və ya artıqlı və ya onsuz işlənməsilə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik anlayışı və s.

Morfoloji kriteriya isə hər hansı bir dilin öz qrammatik quruluşuna əsasən yaranır. Məsələn, azərbaycan dilində hallanma paradigması, ümumiyyətlə şəkilçilər sistemi fəaldır, lakin ispan dilində isimlər fellərin tələb etdiyi sözözləri vasitəsilə idarə olunsalar da, onların özləri köməkçi sözlər vasitəsilə artıqlıq determinativləri və s. müəyyənləşirlər. Beləliklə bir sematik və morfoloji əlamətlərin uzlaşdığına şahidi oluruq bu da sözlərin leksik-qrammatik sırasını düzgün qurmağa şərait yaradır. Məzmun və formanın birliyi bu sıranı şərtləndirən amildir, çünki leksik-qrammatik sıra cümləni düzgün qurmağa imkan yaradır ki, bu da öz növbəsində nitq prosesinin inkişafına təkan verir. Söz funksiyası daşıyır, hər hansı anlayışı ifadə edən söz substantivləşdiyi kimi predikativləşə, aditivləşə də bilər. Dildə sözlərin funksionallığı aqlın, zəkanın məhsulu olan nitqin zənginləşməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə funksionallığı sözün üçüncü kriteriyası hesab etmək olar. Sözlərin bir-biriylə birləşə bilməsi, mənaca və formaca uyğunlaşması dördüncü kriteriya sayılır. Beşinci kriteriya sözdüzəltmə prosesidir. Bu kriteriyalar vasitəsilə hər hansı bir dili və ya dillərin müqayisəli tipoloji təhlilini aparmaq olar. Biz ispan və azərbaycan dillərində bir məntiqi kateqoriyanın bir hissəsinə aid tipoloji, müqayisəli tədqiqat aparaq. Hər hansı bir müqayisəli tədqiqat verilən mövzu üzrə faktların tərcüməsiylə, çevrilməsiylə başlayır. Qeyri-müəyyənlik anlayışının təhlilini əsasən isimlər və əvəzliliklər üzərində aparacaq və illüstrativ material kimi bədii ədəbiyyatlardan nümunələri tərcümə etməklə adı çəkilən anlayışın tərcümə prosesində hansı dəyişiklərə uğradığını, uğramadığını göstərməyə çalışacağıq. Əvvəlcə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasına linqvistik səviyyədə təsirini verməyə çalışacağıq. Linqvistik baxımdan bu kateqoriya ismin hansı determinativlə işlənməsindən asılıdır. Geniş bir məfhum olan müəyyənlik bir sıra məntiqi anlayışları cəmləyir: mənsubiyyət, məkan, zaman, işarə, nisbilik və s. anlayışlar ki, bunlar da özləri ayrıca kateqoriya kimi fəaliyyətlərdədirlər. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasına linqvistik rəqursdan nəzər salmaq.

Bütün roman dillərində isimlərin müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası mövcuddur. İspan dilində isimlər artıqlıq işlədilməsiylə həmçinin onun sıfır istifadəsiylə bu kateqoriyanı əvəz edərsə, iltisacı dillər qrupuna daxil olan azərbaycan dilində ismin ziyəlik və təsirlik halları bu eyniliklə verilə bilər. Bu məntiqi kateqoriyanın morfoloji tərtibatına əsasən determinativlər qrupu vasitəsilə verilir.

Ispan dilində işlədilən artikllər ismin cins və kəmiyyət kateqoriyasının da göstəriciləridir. Bu, prepozitiv yəni öndə gələn göstəricidirsə, postpozitiv göstərici isə cins şəkildə və həmin sonluğu olan s.dır. ismin müəyyən və ya qeyri-müəyyənliliyinə gəldikdə isə bunun ifadəsi ancaq determinativlərlə: başlıcası artikllə mümkündür. Demək bir artikl vahidi bir neçə semanı, simvolik mənanı bildirir: 1) fərdilik seması, 2) cins seması, 3) universallıq seması, 4) işarə seması, 5) ümumiləşdirmə seması. Başqa sözlə desək bu semalar artiklin istər müəyyən, istərsə də qeyri-müəyyənin bildirdiyi semantik, qrammatik mənalardır. Dərslərdən öyrəndiyimiz kimi isim sistemi öz əksini artikllərdə tapan müəyyənlilik və qeyri-müəyyənlilik kateqoriyası ilə xarakterizə olunur. İspan artikllərinin də növləri ikidir: müəyyən artikl, qeyri-müəyyən artikl. İspan artikllərinin sıfır istifadə qaydaları var. Artikllər cinsə və kəmiyyətə görə formalara malikdir. Artiklin semantikasına növbədən asılı olaraq müxtəlif leksik-qrammatik mənalara aiddir. Əgər müəyyən artikl fərdilik, demonstrativlik, unikalıq və s. malikdirsə, qeyri-müəyyən artikl vahidlik anlayışı verir, belə ki, qeyri-müəyyən artikllə işlənmiş isim həmişə tək düşünülür, haqqında məlumat olmayan, haqqında ilk dəfə danışılan bir anlam xatırlanır.[1,56]

Azərbaycan dilində isə bu kateqoriya özünü yiyəlik və təsirlik halın "Bir" sayının, qeyri-müəyyən əvəzlilərin timsalında nümayiş etdirir.

1) Müəyyən yiyəlik hal- *məktəbin direktoru*

Qeyri-müəyyən yiyəlik hal- *məktəb direktoru*

Məktəbin direktoru fərdilik seması bildirirsə, yəni məhz haqqında söhbət gedən məktəbin direktoru, ikinci halda söhbət ümumiyyətlə 1 məktəbin direktorundan gedir, vəzifə anlayışı yada düşür. İspan dilində bu vəziyyət artiklin işlənməsi və işlənməməsi ilə ifadə olunur. *Məktəbin direktoru*---- *el director de la escuela*, *məktəb direktoru*---- *el director de escuela*. Birinci haldan fərqli olaraq, ikinci halda yiyəlik anlayışı deyil, qeyri-müəyyən bir məktəbin, hansısa məktəbin rəhbərliyi xatırlanır, semantik vurğu vəzifə anlamının üzərinə düşür.

2) Müəyyən təsirlik hal----- *ı,i,u,ü Come la manzana. Almanı yeyir.*

Qeyri-müəyyən təsirlik hal----- şəkilsiz *Come (una) manzana. Alma yeyir.*

Qeyri-müəyyən təsirlik hal ispan dilində ya qeyri-müəyyən artikllə və ya artiklin düşməsiylə ifadə olunur.

"*Pedro come la manzana*----- *Pedro almanı yeyir*." dedikdə, aydın olur ki, söhbət mətn daxilindən götürülmüş, haqqında danışılmış, müəyyən məlumat verilmiş almadan gedir.

"*Pedro come una manzana*----- *Pedro bir alma yeyir*." Bəlli olur ki, söhbət Pedro haqqında, onun nə ilə məşğul olmasından gedir.

3) Qeyri-müəyyənlilik kateqoriyasını əvəzlilər də ifadə edə bilər. Əvəzlilərin təsnifatında belə bir növ də var: qeyri-müəyyən əvəzlilər: *uno(s), cada, cada uno(s), algo, alguno, alguien etc.*

Azərbaycan dilində də eyni əvəzlilər fəaliyyət göstərir: *hərə(si), biri(si), hər kəs, hər nə, kimsə, kimi, bəziləri və s.*

Bunların hər iki dildə bildirdikləri qeyri-müəyyənlilik anlayışı eynidir: burada konkret şəxs deyil, ümumiləşdirilmiş bir stereotip nəzərdə tutulur. *Viene uno me dice que me conoce*.-

Biri(kimsə) gəlir və mənə deyir ki, mənə tanıyır.

4) Öz funksiyası ilə bəzən qeyri-müəyyən artikllə bərabərləşən "bir" miqdar sayı həmçinin qeyri-müəyyənlilik kateqoriyasının fəal aktualizatorudur, yəni göstəricisidir. Qeyri-müəyyənlilik bildirən "bir" aktualizatoru ilə fonetik eynilik təşkil edir, ancaq sema cəhətcə fərqlənirlər. Canlılara aid "bir" ləkəsinin "biri(si)" forması da mövcuddur. *Biri gəlir, birisi gedir*. Bu qeyri-müəyyənlilik semantikasını ilə o "kimi", "kimsə" aktualizatoru ilə həmçinsə olur. *Kimi gəlir, kimi gedir*. [6]

Ədəbiyyat:

1. Adilov M.J., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F. N. "İzahlı dilçilik terminləri", Maarif nəşr, Bakı, 1989
2. Amado Alonso "Estilística y gramática del artículo en español. Estudios lingüísticos", Temas españolas. Madrid, 1954
3. Coromines Joan "Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana", Ed- Gredos, Madrid, 2010, pág. 491
4. Emilio Alarcos Llorach "Estudios de gramática funcional del español" Madrid, 1970
5. Luis Juan Piccardo "Estudios gramaticales", Montevideo, 1962
6. Испанско-Русский словарь (под ред. Нарумова Б.П.) Изд. "Русский Язык". М, 1988. стр.830

The lexical units showing ambivalence in the Spanish language and their adequate translation into the Azerbaijani language

Summary

Presentation of the concept of certainty and uncertainty is observed in the language of every community and formal semantic differences are obvious. Such observation shows not only equality of morphologic distinctions and general semantic during the process of translation, at the same time it make main differences and shades appear

visually. During the translation, similarities draw attention involuntarily and changes that let translation be understood easily create opinion about different language families, later it helps to comprehend the subtleties of foreign or even native languages.

**Лексические единицы в испанском языке, передающие неопределенность
и их передача в азербайджанском языке**

Резюме

Представление концепции определенности и неопределенности наблюдается на языке каждой общины и формальные семантические различия очевидны. Морфологические наблюдения до сих пор демонстрируют общую смысловую идентичность, основные различия проявляются в визуальных дисплеях оттенков. Эти различия дают о себе знать особенно при переводах. Поэтому их изучение всегда актуально и важно.

Rəyçi: dos. A.V.Quliyeva

FRANSIZ DİLİNDƏ DURĞU İŞARƏLƏRİ

Açar sözlər: Le point, le point d'interrogation, le point exclamation

Ключевые слова: точка, знак вопроса

Key words: point, question mark, the exclamation point

Antik dövrünün sonundan başlayaraq durğu işarələrindən istifadə olunmağa başlanmışdır. Durğu işarələri nitqdə kiçik fasilələrlə, səsin tonu və s.kimi dil hadisələri ilə nitqdə təzahür tapmışdır. Yazılı və şifahi nitqdə durğu işarələri çox böyük rol oynayır. Cümləyə vergül artırmaqla cümlənin mənası dəyişir. Burada intonasiyanın da rolu danılmazdır. Yazıda cümlələrdə işlədiyimiz durğu işarələrini şifahi nitqdə intonasiya vasitəsilə ifadə edirik. Rus dilində belə bir ifadə var: *Kaznit, nelzya pomilovat*,

Kaznit nelzya, pomilovat –bu cümlələrdə vergülün yerini dəyişməklə çox ciddi bir qərarın verilməsini görürük. Bu insan həyatına son qoya bilən bir qərardır. Bunun üçün də danışanda vurğunu düzgün qoymaq lazımdır.

Mətnin əsas göstəriciləri durğu işarələridir və nöqtədən sonra böyük hərflə yazılmasıdır. Durğu işarələri cümləyə nəinki ahəng, həmçinin mətnə bir nəfəs, quruluş və məna verir. Bunun üçün də on əsas durğu işarələrinin mənasını və işlənmə yerini düzgün bilmək lazımdır.

I. Cümlənin sərhəddini, bitməsini bildirən əsas durğu işarələri bunlardır:

le point - Nöqtə bir cümlənin bitməsini başqa bir cümlənin başlamasını, bir ideyadan başqa bir ideyaya keçid bildirən uzun bir fasilədir. məsələn; *Un bucheron très pauvre avait trois fills, Jaha est alle habiter en ville.*

?- le point d'interrogation-Sual işarəsi–birbaşa sual verir. Fransız dilində sual intonasiya, sadə inversiya, mürəkkəb inversiya və *est –ce que* sual sözü vasitəsi ilə verilir və yazıda bütün üsulların sonunda mütləq sual işarəsi qoyulmalıdır. Şifahi nitqdə isə mütləq intonasiya vasitəsilə biz sual cümləsini ifadə edirik. Sual işarəsindən sona başlayan cümlə böyük hərflə yazılır. Əgər silsilə suallar verilsə. məsələn : *Qu'y a-t-il, Qu'avez –vous a vous disputer?*

!- le point d'exclamation-Nida işarəsi –təəccüb, qəzəb, hiddət, sevinc və s.kimi hissləri ifadə edir. Nida işarəsindən sonra cümlələr böyük hərflə yazılır. Əgər silsilə nida cümlələri verilibsə. məsələn:-*Il ya un petit chien ecrase la-Bas!, Oh puit, rende moi ma feve!*

-le point- virgule- Noqtəli vergül-iki fikri bir-birindən ayırmaq üçün yazılır. O tekstə köməkçi ideyaları daxil etməkcün daxil edilir. Nöqtəli vergüldən sonra heç vaxt yeni fikir böyük hərflə yazılmır

.....**le point de suspension-Nöqtələr**–tərəddüd, bitməmiş fikir bildirir. Oxucuya fikrin davamını özünün fikirləşməsinə buraxır. Nöqtələrdən sonar başlanan cümlə böyük hərflə yazılır. məsələn: *Alors l'homme se leve et dit ' Je grimpe....', L'homme dit "Je saute....."*

II. Cümlənin daxili quruluşunu göstərən durğu işarələri:

,-La Virgule-vergöl işarəsi cümlə daxilində kiçik bir fasiləni bildirir. Cümlə daxilində söz birləşmələrini, sadalanan sözləri bir-birindən vergül vasitəsilə ayırırlar. məsələn: *Depuisce jour, toute la famille put manger à saf aim .Heureux ,le bucheron retourna chez lui.*

:-deux points- qosa nöqtə sadalama, izahat, tərif ifadə edir. Qoşa nöqtə vasitəsilə həmçinin dialoqlarda nitqə başlayanda, sitat gətirəndə istifadə edilir. Qoşa nöqtədən sonra heç vaxt böyük hərflə yazmaq olmaz. məsələn: *Le capuchon est Presque plein. Tout a coup une voix s'eleve derriere lui:-jaha, c'est toi?, L'homme est arrive et a dit: "je vient de prendre mon berceau"*

( )-les parentheses- mötərizələr(açan ve bağlayan) bir sözün və ya cümlənin bir hissəsinin izahını vermək üçün istifadə olunur. Yəni mötərizə daxilində sözün və cümlənin izahı verilir. məsələn: *Les parenthes(es)(une ouvrant et une fermante) insolent une expression,*

-tiret –tire işarəsi –nöqtənin, nöqtəli vergülün qarşısında cümlənin sonunda heç vaxt tire işarəsi qoyulmur.

“ “ **–les guillemet –dırnaq işarəsi**-dırnaq arasında olan cümlənin kiməsə aid olduğunu və ya sözün məcazi mənada işlədilməsini bildirir. məsələn :*il expliqua alors au marchand: « Excuse-moi , je ne sais comment cela est arrive. » J'ai laisse ton fer que les dents de rats. Mais le dommage est faible. Cent kilos de fer, ce n'est pas une grosse perte.*

Ədəbiyyat:

1. L'écrit, strategies et pratique-Aline Gohard_Radencovic

Знаки препинания во французском языке**Резюме**

В конце Античного времени стали использовать знаки препинания. В устной речи мы выражаем знаки препинания с помощью интонации и ударения. А в письменной- с помощью знаков препинания. Мы меняем смысл текста при добавлении запятой в предложение. Знаки препинания имеют важное значение в предложении.